

Р.Я.Пиріг*

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛА ОЛЕКСАНДРА РОГОЗИ НА ПОСАДІ ВІЙСЬКОВОГО МІНІСТРА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ТРАВЕНЬ – ЛИСТОПАД 1918 р.)

Досліджується діяльність О.Рогози як члена Ради Міністрів Української Держави, використання ним урядових можливостей для законодавчого, матеріально-технічного та кадрового забезпечення процесу розбудови збройних сил. Висвітлюється політична позиція, відносини з колегами та гетьманом П.Скоропадським.

Ключові слова: *Рогоза, Українська Держава, військове міністерство, розбудова збройних сил, Скоропадський.*

З усіх сфер державного будівництва періоду гетьманату військове було одним із найскладніших. По-перше, П.Скоропадський узяв зобов'язання перед німецьким командуванням не створювати без його згоди повноцінної армії. По-друге, попри присутність в Україні чималої кількості вищого офіцерства, проблема добору національно орієнтованих кадрів залишалася гострою. По-третє, у спадок від УНР дісталася досить аморфна військова інфраструктура, Україна майже не мала морського сегмента збройних сил. По-четверте, фактично була відсутня нормативно-правова база функціонування боєздатного війська незалежної держави.

П.Скоропадський у своїх спогадах подав ставлення німців до формування української армії. Так, при його першій розмові на цю тему начальник штабу німецьких військ в Україні генерал В.Гренер заявив: «Навіщо Вам армія? Ми знаходимося тут, нічого проти Вашого уряду у середині країни ми не дозволимо, а щодо Ваших північних кордонів Ви можете бути цілком певні, більшовиків ми не допустимо. Створіть собі невеликий загін у дві тисячі осіб для підтримання порядку в Києві та для охорони Вас особисто»¹. Проте німці погодилися на військове міністерство, генштаб, а також формування кадрів восьми корпусів, план створення яких розроблявся ще за часів Центральної Ради.

Уряд Української Держави в основному був сформований упродовж першого травневого тижня 1918 р. Природно, що добором кандидатури військового міністра займався безпосередньо верховний командувач армії і флоту гетьман П.Скоропадський, добре обізнаний із генералітетом російської армії. Він робив пропозиції генералам В.Кирию, М.Кельчевському, О.Лукомському, П.Врангелю, але всі вони відмовилися. Посада військового міністра залишалася вакантною до 21 травня. Нарешті, дав згоду генерал від інфантерії О.Рогоза – колишній командувач арміями на Західному та Румунському фронтах.

* Пиріг Руслан Якович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії Української революції 1917–1921 рр.
E-mail: ruslan_pyrih@ukr.net

¹ Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.179.

Вітчизняна історіографія приділила значну увагу військовому будівництву в гетьманській державі. Насамперед це дослідження Я.Тинченка, М.Литвина й К.Науменка з історії українських збройних сил доби визвольних змагань. Характерна риса цих праць – висока персоніфікація подій. Згадані автори склали біограми кількох сотень генералів та адміралів, які служили в арміях різних українських державних утворень. Попри їх енциклопедичний лаконізм, багато з них є чи не єдиним актуалізованим джерелом відомостей, особливо щодо служби окремих осіб в українському війську².

Безпосередньо проблеми розбудови армії в період гетьманату висвітлюються у працях В.Горелова, В.Голубка, В.Богайчука, В.Гайдая, котрі стосуються військової доктрини, структурної організації, кадрового забезпечення армії, ролі П.Скоропадського у формуванні гетьманської гвардії тощо³. З'явилися й історіографічні дослідження, в яких аналізується тематичний доробок науковців і мемуаристів міжвоєнної доби⁴. Природно, що дослідники військового будівництва періоду Української Держави не обходять увагою постать генерала О.Рогози, однак його діяльність на посаді міністра спеціально не вивчалася.

Окремо слід зупинитися на публікації білоруського дослідника В.Бондаренка з примітною назвою «Від полоцького кадета до військового міністра: долі білоруських генералів початку ХХ ст.». Один з її сюжетів присвячено О.Рогозі. Автор уточнює його місце народження та походження, а також подає версію зміни ним деяких біографічних даних. Водночас стаття містить низку прикрих неточностей щодо служби генерала в українських збройних силах. Безпідставне також визнання О.Рогози (Рагози) білоруським генералом (якщо навіть і взяти до уваги його етнічне походження), адже в білоруській армії він ніколи не служив⁵.

У сучасній українській історичній літературі, включаючи й новітню довідкову, значиться, що генерал Олександр Францевич Рогоза (Рагоза) народився 1858 р. в родині священника на Чернігівщині⁶. Підставою для таких тверджень слугує цілком офіційний документ – список старшин Генштабу Української

² Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн.1. – К., 2007; *Його ж.* Українські збройні сили: Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К., 2009; Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст.: Генерали і адмірали. – Х.; Л., 2007.

³ Горелов В. Роль гетьмана П.Скоропадського у створенні Окремої Сердюцької дивізії // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р. – К., 1998. – С.55–57; Голубко В. Військове будівництво Павла Скоропадського: плани і реалії // Держава і армія: Вісник університету «Львівська політехніка». – №377. – Л., 1999. – С.28–39; Богайчук В. Діяльність політичних партій у сфері військового будівництва України в період гетьманату 1918 р. // Політичний менеджмент. – 2005. – №6. – С.156–165; Гайдая В. Військова доктрина Української Держави гетьмана Павла Скоропадського // Наукові записки: Збірник праць молодих учених і аспірантів. – Т.23. – К., 2011. – С.260–266.

⁴ Гнатюк С. Військове будівництво в Українській Державі: Деякі аспекти української зарубіжної історіографії // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Вип.5. – К., 2001. – С.249–261; Мельник Р. Аналіз військового будівництва періоду гетьманату в наукових і мемуарно-аналітичних працях військових істориків міжвоєнного двадцятиліття // Схід. – 2012. – №1. – С.137–142.

⁵ [Електронний ресурс]: <http://news.tut.by/society/369179.html>

⁶ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України... – С.165; Енциклопедія історії України. – Т.9. – К., 2013. – С.257.

Держави, складений у листопаді 1918 р., де вказано, що генеральний бунчужний О.Рогоза народився на Чернігівщині, українець, розмовляє українською мовою⁷.

І все ж маємо визнати, що це – міфологізація, очевидно, не рідкісна в тогочасних умовах. Прізвище й походження були змінені при вступі на службу до української армії. Так учинили, наприклад, генерали Греков, Петров, Юнаков, трансформувались у Греків, Петрів, Юнаків. Російськомовні довідкові джерела подають відомості, що О.Рагоза народився у Вітебську в потомственній дворянській родині. Його батько – Франц Мартинович Рагоза – був заслуженим військовиком, полковником російської армії. Військову освіту О.Рагоза здобув у Полоцькому кадетському корпусі, Михайлівському артилерійському училищі, Миколаївській Академії генерального штабу. Серед командного складу Української Держави він мав найвищий військово-посадовий ценз – генерал від інфантерії, командувач армії. Бойове хрещення прийняв ще на фронті російсько-турецької війни. Його полководницька біографія часів Першої світової характеризувалася як значними перемогами, так і важкими поразками. О.Рогоза був одним із небагатьох командувачів арміями, затверджених на посаді Тимчасовим урядом. Тільки в листопаді 1917 р. він був змушений залишити її під тиском військово-революційного комітету Румунського фронту.

Пропозицію від гетьмана О.Рогоза отримав у середині травня, призначений був 21 травня, але вперше участь у роботі Ради Міністрів узяв лише наприкінці місяця⁸. До цього обов'язки міністра виконував начальник Генерального штабу підполковник Олександр Сливинський (Слива). Виходець із Полтавщини, фаховий військовий, один із наймолодших випускників Миколаївської Академії генштабу, він брав активну участь в українізації частин Румунського фронту, був делегатом I та II Всеукраїнських військових з'їздів, членом Українського генерального військового комітету, начальником Генерального військового штабу УНР. За його участі розроблялася схема майбутніх збройних сил, зокрема створення восьми територіальних корпусів, які стали кадровою основою гетьманської армії.

9 травня П.Скоропадський призначив тимчасово виконуючим обов'язки військового міністра генерал-майора Олександра Лігнау. Він народився в Ялті, за походженням латиш (за іншими даними – прибалтійський німець), закінчив військове училище, Миколаївську Академію генштабу. Під час світової війни – командир дивізії, начальник штабу корпусу. Наприкінці 1917 р. перейшов до українського війська, командував дивізією, займав посаду помічника (фактично заступника) очільника військового відомства УНР. Приступивши до виконання обов'язків міністра, О.Лігнау видав наказ, в якому йшлося про необхідність суворої дисципліни, уникнення політизації війська, дотримання законності. Особливий наголос робився на усвідомленні того, що будується

⁷ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн.1. – С.520.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. Згаданий білоруський дослідник В.Бондаренко помилково стверджує, що О.Рогозу призначено військовим міністром 30 квітня і він був єдиним на цій посаді. Насправді в листопаді – грудні 1918 р. відомство ще очолювали генеральні хорунжі Б.Шуцької і Б.Генросс.

армія самостійної України. Наказ вимагав «все діловодство, всі офіційні відносини неухильно вести на державній мові». Чітко було задекларовано й ставлення до військових-неукраїнців: «Визнаю можливим перебування на службі людей знання, досвіду й талану, хоч би й неукраїнського походження, при умовинах безумовної їх вірності самостійній Україні»⁹. Сам генерал вивчав державну мову та намагався спілкуватися українською.

Інформація про можливе призначення циркулювала у столиці. Українські політичні партії, не домігшись від начальника штабу німецького оберкомандо В.Гренера та гетьмана П.Скоропадського бажаних змін у складі уряду, виступили з розлогим меморандумом, в якому наголошували, що кабінет міністрів не є українським ані за складом, ані за політичною орієнтацією. Більшість його членів таврувалася як відверті українофоби. Зокрема, виконуючий обов'язки військового міністра О.Лігнау характеризувався як людина, Україні стороння, а генерал, котрий має його замінити (тобто О.Рогоза), відомий лише тим, що «виложивши торік під Фокшанами два корпуси українців (VII, VIII), вживав потім заходів, аби зашкодити українізації військ дорученої йому армії»¹⁰. Дійсно, згадані операції з'єднань 4-ї армії були невдалими, а українізація частин Румунського фронту поступалася аналогічному процесові на Південно-Західному фронті, але при цьому слід ураховувати більшу чисельність українців у військах останнього.

О.Рогоза розпочав свою діяльність із розв'язання нагальних кадрових питань апарату міністерства. О.Лігнау обійняв посаду першого заступника міністра. 27 травня 1918 р. уряд затвердив на посаді заступника військового міністра з морських справ капітана 1-го рангу Миколу Максимова (Максиміва) – вихідця з донських козаків, випускника Миколаївської морської академії, учасника російсько-японської війни, командира бойових кораблів. На початку 1918 р. він служив у Морському міністерстві УНР. Із перших днів гетьманату виконував обов'язки морського міністра, але флотська справа ввійшла до єдиного військового відомства. Слід зазначити, що М.Максимів мав право доповіді на засіданнях уряду й фактично перебрав на себе розв'язання військово-морських питань. Він згодом отримав звання контр-адмірала. У липні за рекомендацією О.Рогози було призначено заступника міністра з інтендантської служби й постачання полковника Юрія Корнієнка – випускника Чугуївського військового училища, під час світової війни інтенданта дивізії. Помічником глави військового відомства став генерал-лейтенант Г.Мандрика – виходець із Чернігівщини, випускник Академії генштабу, колишній командувач корпусу. Головний штаб міністерства очолив генерал-лейтенант Олексій Галкін – росіянин, уродженець Києва, випускник Академії генштабу, командир дивізії, учасник створення українських національних частин. У структурі штабу функціонували управління особового складу, пенсійне, шкільне, мобілізаційний відділ. Самостійними в рамках міністерства були головне управління постачання з численними підрозділами, головне військово-юридичне управління, прокурорське, геодезичне управління та ін.

⁹ Державний вістник. – 1918. – 22 травня.

¹⁰ Чикаленко Є. Щоденник. – Т. II. – К., 2004. – С. 40.

На посаді начальника Генерального штабу залишився О.Сливинський, який пізніше отримав звання полковника. Перше квартирмейстерство очолював генерал-майор Лев Дроздовський – українець родом із Поділля, випускник Новоросійського університету й Академії генерального штабу, начальник штабу корпусу, учасник українізації російської армії. Пізніше цю посаду обійняв генерал-майор Володимир Сінклер – швед за походженням, випускник Академії генштабу, начальник штабу корпусу, на українську військову службу став ще за УНР. До квартирмейстерства входили відділи: загальний, оперативний, розвідки, геодезичний, зв'язку та ін. Друге квартирмейстерство очолював генерал-майор Антон Прохорович – українець, уродженець Києва. У його складі функціонували відділи: загальний, організації військової служби, мобілізаційний, служби Генштабу. Інспектура родів військ підпорядковувалася безпосередньо начальникові Генерального штабу.

На час приходу О.Рогози до військового міністерства формування восьми кадрованих корпусів перебувало на початковій стадії. Їхніх командувачів було призначено ще за часів УНР. Так, 1-й Волинський корпус очолював генерал-майор Сергій Дядюша, 2-й Подільський – генерал-лейтенант Петро Єрошевич, 3-й Херсонський – генерал-лейтенант Федір Колодій, 4-й Київський – генерал-майор Ілля Мартинюк, 5-й Чернігівський – генерал-майор Олександр Дорошкевич, 6-й Полтавський – генерал-майор Олександр Осецький, 7-й Харківський – генерал-лейтенант Петро Вовкобой (на посаду не вступив), 8-й Катеринославський – генерал-майор Гнат Васильченко. Усі вони були етнічними українцями, уродженцями Київщини, Полтавщини, Харківщини, випускниками Академії генерального штабу, у роки світової війни обіймали посади командирів дивізій чи корпусів, мали численні нагороди, включно з георгіївськими. Загалом це були кар'єрні військовики російської армії. Однак зречення імператора звільнило їх від присяги, а участь в українізації військ, формування державності активізувало процес національного самоусвідомлення, спонукало піти на службу УНР, а потім і до гетьманської армії. Було б явним перебільшенням стверджувати, що ці люди – переконані українські патріоти. Очевидно, для переважної більшості це все ж таки була іманентна потреба професійної реалізації, а також здобуття засобів для існування. У середині травня П.Скоропадський провів із ними нараду й залишив на посадах. Не вніс відразу істотних змін у командний склад корпусів і новий міністр О.Рогоза.

Упродовж травня – червня 1918 р. вакансії на вищі командні посади в міністерстві, Генштабі, корпусах і дивізіях було заповнено генералами переважно українського походження або пов'язаними з Україною народженням, службою, маєтностями. За підрахунками сучасних дослідників, улітку 1918 р. на службу прийняли близько 300 генералів та адміралів. А в листопаді їх чисельність становила вже 385 осіб, проте 100 з них не займали командних посад, перебуваючи в резерві чинів, Думі георгіївських кавалерів, різних комісіях. Серед них 51% становили росіяни, 39% – українці¹¹. Безперечно, П.Скоропадський і О.Рогоза

¹¹ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України... – С.16.

не надавали такого значення етнічному походженню офіцерів, як військове керівництво УНР. Однак у затвердженому О.Рогозою положенні про вступ до української армії однією з основних умов була наявність певного зв'язку з Україною (походження, народження, служба, маєтність тощо). Кадрове управління Генштабу збирало такі дані. Навряд чи всі вони відповідали дійсності. Зокрема, у списку старшин Генштабу Української Держави (листопад 1918 р.) поряд з іншими біографічними відомостями містилися графи: «Місце народження», «Зв'язок з Україною», «Чи розмовляє українською мовою». Як уже зазначалося, щодо генерального бунчужного О.Рогози у відповідях на ці запитання записано: «Чернігівщина», «Українець», «Розмовляю». У відомостях про генерального хорунжого О.Лігнау також занотовано: «Розмовляю»¹². При військовому міністерстві діяли курси української мови, але навряд чи їх відіували найвищі посадовці.

Невдовзі після вступу на посаду в інтерв'ю кореспондентові газети «Відродження» О.Рогоза виклав основні засади організації українських збройних сил. Він наголосив, що розпочато утворення національної армії, до якої покличуть військовиків-українців, а при їх нестачі доведеться звернутися до послуг і знання осіб неукраїнського походження, які будуть чесно служити «українській національній ідеї у складі армії молодій Українській Державі». Міністр заявив, що військове будівництво не терпить імпровізацій, потребує поступових та обачних дій. До того ж армія має бути поза всілякою політикою. Щодо принципів кадрової роботи, то при просуванні по службі враховуватимуться бойові заслуги, стрійовий стаж, досвід і звання. За словами міністра, значна увага приділятиметься поліпшенню матеріального становища військовослужбовців та членів їхніх родин. Ішлося також про плани відкриття військових училищ, академій¹³.

Головну шкільну управу Генштабу й Комісію з утворення військових училищ та академій очолив відомий учений і педагог, професор Імператорської Миколаївської академії, командувач армії в роки світової війни генерал-лейтенант Микола Юнаків. До речі, його дисертація «Похід Карла XII на Україну в 1708–1709 рр.» (1910 р.) здобула премію графа Уварова. Кадетські корпуси, передані в УНР до системи Міністерства освіти, було повернуто до військового відомства. За споруди училищ розгорнулася боротьба на рівні уряду. О.Рогозі довелося відстоювати приміщення Київського артилерійського й Чугуївського піхотного училищ від передачі їх під державний університет і сільськогосподарський інститут. 30 листопада, фактично за два тижні до падіння гетьманату, було ухвалено закон про заснування Військової академії Української Держави. Її мав очолити генерал М.Юнаків¹⁴.

Інший професор Імператорської Миколаївської академії, у роки світової війни начальник штабу Румунського фронту, Микола Головін очолив Наукову комісію з опису війни 1914–1917 рр. при Генеральному штабі. Її було утворено

¹² Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн.1. – С.520.

¹³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – К., 2002. – С.195–196.

¹⁴ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн.1. – С.504–505; Державний вістник. – 1918. – 12 грудня.

за ухвалою уряду у вересні з періодом діяльності до кінця 1920 р. Примітно, що в постанові записано: «Визнати бажаним, щоб після скінчення робіт комісії відповідні архіви були відкриті для користування приватних наукових людей»¹⁵. Очевидно, ця науково-історична інституція створювалася спеціально для генерала М.Головіна, якого О.Рогоза добре знав по спільній фронтовій службі. П.Скоропадський пригадував, що запропонував йому одну з найвищих військових посад, але той відмовився й «залишив за собою тільки розбір документів, які стосуються війни»¹⁶. Комісія мала базуватися в Одесі, але розгорнути свою діяльність так і не встигла. Уже в еміграції М.Головін написав «Історію світової війни 1914–1918 рр.».

В офіцерських колах схвально було зустрінuto наказ О.Рогози від 16 червня про відновлення військових звань, скасованих Центральною Радою в листопаді 1917 р. Генеральські звання російської армії адаптувалися до давньої козацької традиції: генерал від інфантерії (повний генерал) став генеральним бунчужним, генерал-лейтенант – генеральним значковим, генерал-майор – генеральним хорунжим. У списку старшин Генштабу станом на листопад 1918 р. О.Рогоза значився єдиним генеральним бунчужним, адже він був генералом від інфантерії, тобто мав найвище військове звання в російській армії часів світової війни (чин генерал-фельдмаршала з 1912 р. не присвоювався). Генералом від інфантерії був також Володимир Слюсаренко, який із червня 1918 р. командував 6-м Полтавським корпусом. Видозмінено було й офіцерські звання – полковник, військовий старшина (підполковник), сотник (капітан), значковий (поручик), хорунжий (підпоручик).

Важливим аспектом урядової діяльності О.Рогози стало законодавче забезпечення розбудови армії. Перший законопроект, який він особисто доповідав на засіданні Ради Міністрів, стосувався військової підсудності. Це був складний юридичний акт, укладачі якого намагалися створити вичерпний перелік скоєних військовиками «злочинств» – від державної зради до згвалтувань. Ще однією його особливістю була зворотна дія. Щоправда, визначався термін – до 1 квітня 1919 р. Очевидно, законопроект пройшов попереднє узгодження, оскільки його було схвалено без полеміки¹⁷. Окремим законом врегульовувалася проблема військово-судових установ, котрі поділялися на вищі (Київська, Катеринославська), корпусні й дивізійні. Визначалася їх компетенція в умовах «нормальної» та «виняткової» підсудності, склад судових колегій, порядок оскарження рішень тощо. Примітно, що участь прокурора й адвоката була обов'язковою тільки для вищих судів. Зазначалося, що військові суди, крім цього закону, мали керуватися й певними актами колишнього російського законодавства¹⁸.

За участі О.Рогози Рада Міністрів 28 травня 1918 р. ухвалила текст військової присяги. Її було скальковано з аналогічного акта російської імператорської армії, однак мала вона й певні відмінності. Замість клятви «його

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.34.

¹⁶ Скоропадський П. Спогади... – С.228.

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.23; Державний вістник. – 1918. – 7 червня.

¹⁸ Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

імператорській величності самодержцеві всеросійському» українські вояки клялися «Українській Державі та ясновельможному пану гетьманові». Текст присяги для військовослужбовців нехристиянської віри та «язичників» не містив вимоги цілувати Хрест Спасителя¹⁹.

Намагаючись уберегти збройні сили від розкладницького впливу політичних партій, Рада Міністрів 1 серпня 1918 р. ухвалила закон «Про політико-правове становище службовців військового відомства». Громадянам Української Держави, які перебували на дійсній службі, а також вільнонайманим заборонялося брати участь у виборах, мітингах, демонстраціях, маніфестаціях, входити до складу політичних партій і громадських організацій. За порушення закону встановлювалася кримінальна відповідальність²⁰.

О.Рогоза здійснив інспекторські поїздки до гарнізонів Одеси й Умані, відвідав військові частини, дислоковані в Києві. 10–11 липня 1918 р. він виступив із ґрунтовною доповіддю про стан військової справи на засіданні Ради Міністрів. Ішлося про незадовільні умови розквартирування вояків, адже кращі казарми було зайнято німецькими та австро-угорськими частинами. У результаті уряд виділив квартирному управлінню міністерства 5 млн крб на ремонт казармених приміщень та інвентарю. Згодом було виділено ще 5 млн на електричне освітлення казарм²¹.

Слід наголосити, що О.Рогозі довелося вести постійну й напружену боротьбу за фінансування збройних сил. П.Скоропадський у спогадах писав: «Міністри ставились, особливо в перший час, надзвичайно негативно до питання формування армії й урізали всюди асигновки, не даючи тим самим можливості стати армії у грошовому відношенні на тверду ногу»²². Спочатку міністр домігся порівняно незначних асигнувань. Зокрема, було виділено 3 млн крб для потреб Одеського військового порту, по 1 млн – Севастопольського та Миколаївського портів, 2 млн крб – Луганському патронному заводу на погашення заборгованості із зарплат. Нагальними були проблеми надання допомоги сім'ям військовополонених, виплати утримання колишнім офіцерам, військовим чиновникам і священикам Румунського та Південно-Західного фронтів. Ці питання вирішувалися урядом дуже повільно та вимагали особистої участі міністра²³.

Так, Рада Міністрів ухвалила постанову про асигнування 500 тис. крб на допомогу бранцям, які поверталися з німецького та австро-угорського полону. Було розроблено доволі складну схему розподілу вояків на два розряди: 1) українці й 2) росіяни, а далі – на здорових, поранених і хворих. Загалом грошова допомога українцям була вдвічі більшою, ніж росіянам, однак згодом таку асиметрію виправили. 16 липня 1918 р. уряд ухвалив постанову про виділення 500 тис. крб на допомогу демобілізованим військовослужбовцям-росіянам, котрі поверталися на батьківщину²⁴.

¹⁹ Державний вісник. – 1918. – 7 червня.

²⁰ Там само. – 8 серпня.

²¹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.103–103 зв., 267.

²² *Скоропадський П.* Спогади... – С.188.

²³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.19–20, 46, 53 зв.

²⁴ Державний вісник. – 1918. – 14, 24 липня.

Улітку 1918 р. фінансування армії дещо поліпшилося. На початку серпня О.Рогозі вдалося провести законопроекти про виділення 20 млн крб для забезпечення 8 корпусів, а також 1,5 млн для придбання чобіт. Згодом ще 30 млн у рахунок серпневих витрат міністерства. Основні видатки на армію проходили через Головне інтендантське управління. У кінці вересня воно отримало 70 млн крб на заготівлю продовольства (хоч перед цим О.Рогоза просив у Ради Міністрів 4,5 млн позачергового кредиту на харчові потреби). Члени уряду відмовили в асигнуванні 3,5 млн на тютюн і 0,5 млн – на перець, фактично «заваливши» законопроект. Міністр залишився невдоволеним і висловив «осібну гадку»²⁵. Слід зазначити, що в умовах відсутності затвердженого державного бюджету, нігілістичного ставлення колеґ-міністрів до створення армії, О.Рогозі доводилося постійно докладати значних зусиль, шукати підтримки в гетьмана для отримання коштів на потреби військ. До цього треба додати надзвичайно складну процедуру проходження грошових законопроектів: Фінансова рада – відомство державного контролера – Мала Рада Міністрів – уряд. Загалом звичайні видатки державної скарбниці на фінансування військового й морського (з 15 листопада) міністерств становили 383,5 млн крб. Майже стільки ж, як на МВС. Однак відомство отримувало кошти й з інших бюджетних джерел, зокрема з видатків, пов'язаних із війною та її наслідками, військового фонду тощо²⁶.

В Україні, територія якої була одним із головних сегментів театру бойових дій Першої світової війни, а кілька губерній – близьким тилом трьох фронтів, накопичилися величезні запаси зброї, боєприпасів, військового спорядження та матеріалів. Зайнявши територію України, німецькі та австро-угорські війська вдалися до масового захоплення військового майна на складах армії та різних організацій. П.Скоропадський у спогадах писав, що «втрати казенного майна й незаконний його розпродаж досягли колосальних розмірів, особливо майна санітарного та обмундирувального відділів»²⁷. Із метою наведення ладу у цій галузі було створено урядовий орган – Відомство головновповноваженого з питань ліквідації установ та організацій воєнного часу. Його очолив рідний брат державного секретаря І.Кістяковського – Юлій. Намагання налагодити облік наявних ресурсів постійно наражалися на спротив їх власників, включно з найпотужнішим із них – військовим міністерством. 6 серпня 1918 р. на засіданні Ради Міністрів Ю.Кістяковський зробив доповідь про істотні труднощі в налагодженні реалізації майна та фактичний саботаж із боку окремих міністерств, установ, організацій. О.Рогозу зобов'язали невідкладно подати головновповноваженому відомості про наявні запаси матеріалів і продовольства, визначивши власні потреби в них²⁸. Міністерству загрозувала суттєва втрата запасів майна, спорядження, матеріалів, тож його очільник не поспішав виконувати постанову уряду й, очевидно, уживав заходів протидії, не бажаючи розлучатися з армійськими запасами. Намічене засідання кабінету міністрів із даного питання не відбулося. Ф.Лизогуб у цей час відбув на чолі урядової

²⁵ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.159, 165 зв., 237, 250, 266 зв.

²⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – С.194.

²⁷ Скоропадський П. Спогади... – С.187.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.152 зв.

делегатії до Німеччини. Є підстави вважати, що генерал О.Рогоза зумів переконати гетьмана в недоцільності передачі матеріалів, які будуть потрібні для формування повноцінної української армії. У спогадах П.Скоропадський приділив чимало уваги цій справі, демонструючи неабияку обізнаність у деталях. Загалом він уважав, що «ця система, яка мала багато підстав, була неправильна в корні». На його думку, армія позбавлялася власного майна, а потім щодо нього мала звертатися до головновповноваженого. Це створювало зайві тертя та спричиняло гаяння часу, справа доходила до з'ясування стосунків у глави держави²⁹. Позиція П.Скоропадського вирішальним чином вплинула й на членів уряду. Амбітний Ю.Кістяковський подав у відставку. Його замінив більш поступливий Русчу Моллов – колишній полтавський губернатор, протеже прем'єра Ф.Лизогуба.

Міністрові О.Рогозі довелося долучитися до розв'язання іншої проблеми. Ішлося про долю майна, яке війська залишили при відступі з Румунії й Бессарабії, і румунського – на складах в Одесі та на Полтавщині. Було ухвалено створити інвентаризаційну комісію, намічено також заходи щодо посилення охорони складів. Постанову підписали прем'єр Ф.Лизогуб і військовий міністр О.Рогоза³⁰. Згодом до вирішення цього питання долучився вповноважений Ради Міністрів при командуванні австро-угорської Східної армії генерал Георгій Раух.

А тим часом Генеральний штаб завершив розробку плану організації армії Української Держави. У мирний час її чисельність мала становити понад 300 тис. осіб: 175 генералів, 14 930 старшин, 2975 військових урядовців, 291 тис. підстаршин і козаків. Передбачалося, що основу збройних сил складатимуть 8 корпусів, Сердюцька (гвардійська), 4 кавалерійських дивізії, окремі піхотна та артилерійські бригади, залізничні, саперні, авіаційні та інші частини³¹. Безперечно, це були теоретичні напрацювання, реалізація котрих за умов німецько-австрійської окупації суттєво ускладнювалася.

Іншим основоположним документом, який підготував Генштаб, став проект дисциплінарного статуту. Його розробники спиралися на аналогічний акт російської імператорської армії. Як згадував П.Скоропадський, міністр О.Рогоза особисто вніс низку поправок, що істотно лібералізували документ, фактично позбавивши дисциплінарної влади молодших начальників. Міністр зрештою відмовився від своїх новацій, але, як писав гетьман, «старий образився»³².

В умовах обмежених можливостей створення регулярної армії П.Скоропадський виношував ідею формування традиційних для часів Гетьманщини XVII–XVIII ст. сердюцьких частин, своерідної лейб-гвардії. Штаб глави держави поспішив видати інструкцію про умови призову. 11 липня 1918 р. на засіданні уряду проект наказу П.Скоропадського про оголошення набору 5 тис. осіб для формування Сердюцької дивізії доповіли О.Рогоза та І.Кістяковський. Пропозицію загалом підтримали, але видання наказу

²⁹ Скоропадський П. Спогади... – С.187.

³⁰ Державний вістник. – 1918. – 11 липня.

³¹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – С.167–168.

³² Скоропадський П. Спогади... – С.185.

визнали передчасним, оскільки ще не затверджено закон про військову повинність. Цей важливий мобілізаційний законопроект було розроблено групою генштабістів на чолі з генералом А.Прохоровичем³³.

24 липня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила закон «Про обов'язкову військову повинність і про призов 5000 чоловіків для комплектування Сердюцької дивізії». Окрема інструкція щодо умов набору добровольців уже подавалася як узгоджена з міністрами військових і внутрішніх справ. У середині серпня було затверджено «Статут про комплектування війська сердюків Української Держави й відбування служби в ньому»³⁴. До цієї елітної військової частини призивали лише 18–25-річних синів заможних селян Лівобережної України православного віросповідання. Старшинські посади могли обіймати тільки офіцери-українці з відповідною освітою та стажем бойової служби. Восени 1918 р. дивізія мала у своєму складі чотири піхотних, один кінний полки, гарматний та автоброньований дивізіони, інженерну сотню. Начальником Сердюцької дивізії П.Скоропадський призначив колишнього комдива свого корпусу генерального хорунжого Віктора Клименка, якого характеризував «видним військовим», а начальником штабу – досвідченого артилериста генерального хорунжого Івана Гамченка³⁵. Під час антигетьманського повстання сердюків послали проти військ Директорії. Попри селективний становий відбір, пропаганду козацьких, гвардійських традицій і клятву на вірність гетьманові частина підрозділів зазнала поразки, а решта перейшли на бік повсталих. Сам же генерал В.Клименко був інтернований властями Директорії й висланий до Німеччини (згодом служив у білогвардійській Північній армії). Генерал І.Гамченко воював у складі денікінських військ³⁶.

Намагаючись обійти заборону німців на формування регулярної армії, П.Скоропадський удався до створення масштабної парамілітарної організації. У кінці травня 1918 р. він направив військовому міністрові О.Рогозі «відручного листа» у справі українського козацтва. Гетьман наголошував, що при Центральній Раді вільне козацтво було утискуваним пасинком. Тому він, ставши до влади, вирішив ужити всіх заходів, «аби козаччина, в яку ввійде цвіт української людності, стала дійсно провідником національної ідеї і великим кадром будучої української козацької армії». Гетьман розпустив усі вільнокозацькі об'єднання та доручив О.Рогозі створити Козацьку раду для підготовки статуту майбутньої організації. Після цього обіцяв видати грамоту, яка визначить закон про козацький стан, його права та привілеї, спираючись на давні традиції³⁷. Цей документ свідчить про намагання П.Скоропадського не тільки надати державній моделі традиційних рис, але й створити військово-станову організацію як соціальну і збройну опору гетьманської влади. Поза сумнівом, О.Рогоза не був у захопленні від цієї ідеї глави держави й верховного головнокомандувача армії та флоту, адже вона погано узгоджувалася з уже прийнятою схемою будівництва збройних сил, фактично вела до децентралізації та

³³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.104.

³⁴ Державний вістник. – 1918. – 29 липня, 19 серпня.

³⁵ Скоропадський П. Спогади... – С.179.

³⁶ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України... – С.64, 108.

³⁷ Державний вістник. – 1918. – 2 червня.

паралелізму. Упродовж місяця зусиллями гетьманського писаря І.Полтавця-Острияниці та військового відомства Козацьку раду було сформовано, але проект закону так і не виробили³⁸.

Урешті за підготовку законопроекту про відновлення козацтва взяли ся правники Державної канцелярії. У середині серпня 1918 р. державний секретар С.Завадський подав перший варіант документа на розгляд Ради Міністрів. Його було відправлено на доопрацювання. Навколо законопроекту велася гостра боротьба, адже чимало членів кабінету не бачили сенсу у створенні одержавленого козацтва. 29 серпня уряд перевагою в 1 голос (6 проти 5) погодився на відновлення козацтва, але як приватної організації. Відповідно мало бути відкориговано і її статут³⁹. Слід зазначити, що того дня ані О.Рогоза, ані його заступники участі у засіданні Ради Міністрів не брали, намагаючись уникнути відкритої конфронтації з гетьманом. Лише на початку жовтня П.Скоропадському вдалося «протиснути» через уряд цей законопроект. Подавався він уже від імені гетьмана, а доповідачем виступав прем'єр-міністр Ф.Лизогуб⁴⁰. 16 жовтня закон було опубліковано. Цим актом в Україні відновлювалося козацтво, на чолі якого ставав «ясновельможний пан гетьман», а головною метою проголошувалося «відродження славетного минулого України і забезпечення державності рідного краю», фізичне та моральне виховання молодого покоління, культурно-освітня праця тощо. Наголошувалося, що козацькі громади мають являти собою військову організацію.

Попри ухвалення закону, більшість міністрів цілком усвідомлювали, що в умовах близької воєнної поразки держав Четверного союзу, складної внутрішньополітичної ситуації рекрутувати з середовища українського селянства безздатне козацьке військо буде надзвичайно важко. Не бажаючи витратити кошти на сумнівний проект, Рада Міністрів виділила офіційно на виконання цього закону мізерну, як для такої масштабної справи, суму – 100 тис. крб. Однак були й таємні ухвали уряду щодо фінансування козацтва, які лобював глава держави. Зокрема, асигнувалося 900 тис. крб і адресувалися вони не військовому відомству, а начальникові штабу гетьмана⁴¹. Очевидно, П.Скоропадський розумів запізнілість цього проекту, реалізація якого розтягнулася на чотири місяці. І не в останню чергу через латентну протидію військового міністра О.Рогози.

Керівництво Української Держави зробило ставку на пошук більш реальної внутрішньої військової сили. Уже 17 жовтня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила постанову «Про організацію добровольчих дружин». Вони мали формуватися губерньськими, повітовими старостами та міськими отаманами за державний кошт «з числа населення, котре бажає підтримувати законність і порядок в державі». Хоч це й були нерегулярні військові формування, на їх учасників поширювалася чинність «Зводу військових постанов» Російської імперії 1869 р., а МВС отримало для цих цілей 5 млн крб.⁴²

³⁸ ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.268. – Арк.1.

³⁹ Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.194 зв.

⁴⁰ Там само. – Спр.7. – Арк.7.

⁴¹ *Гай-Нижник П.* Таємні видатки Гетьманату П.Скоропадського // Київська старовина. – 2000. – №4. – С.44.

⁴² Державний вістник. – 1918. – 26 жовтня.

Наприкінці серпня 1918 р. П.Скоропадський прийняв делегацію січових стрільців, розформованих після квітневого перевороту. Вони подали письмову заяву про бажання служити Українській Державі. Гетьман висловив упевненість, що «цей полк буде однією з перших справжніх, збройних, уповні боездатних одиниць, на які можна буде цілком покладатися»⁴³. Дислокований у Білій Церкві полк січовиків на кінець жовтня мав у своєму складі 59 старшин і понад 1 тис. вояків. Однак сподівання П.Скоропадського не справдилися. Більше того, це військове формування стало ударною силою Директорії при поваленні гетьманського режиму.

Австрійське командування у кінці серпня 1918 р. передало до складу збройних сил Української Держави козацько-стрілецьку дивізію, яка формувалася в Новограді-Волинському й отримала за кольором одностроїв назву Сірожупанної. Вона нараховувала 140 старшин і 6 тис. козаків. 1 вересня в Києві за присутності командувача німецьких військ графа Кірхбаха, військового міністра О.Рогози й дипломатів П.Скоропадський прийняв парад одного з полків сірожупанників. Він залишився незадоволеним вишколом козаків. Дивізія дислокувалася в районі Конотопа та Стародуба. Невдовзі її чисельність скоротили до 1200 осіб. Очевидно, визначальну роль при цьому відіграло ставлення гетьмана, який уважав, що з військовополонених уже не буде добрих вояків. Крім того, він не мав упевненості, що австрійці виховували їх у бажаному для нього дусі⁴⁴. У листопаді, під час антигетьманського повстання, сірожупанники також перейшли на бік Директорії.

У вересні П.Скоропадський здійснив офіційний візит до Німеччини, де був прийнятий найвищими посадовцями Райху. На час його відсутності для управління державою було створено Колегію верховних правителів. Разом із прем'єром Ф.Лизогубом, головою Державного сенату М.Василенком до її складу ввійшов і військовий міністр О.Рогоза. Це був вияв високої довіри гетьмана. Візит виявився результативним для перспектив будівництва збройних сил. Було знято обмеження щодо створення армії й отримано згоду на передачу Україні Чорноморського флоту. Уже ретроспективно про наслідки цієї поїздки до Берліна П.Скоропадський писав: «За умов, в яких ми тепер знаходилися, нічого серйозного створити до весни не могли»⁴⁵.

Усвідомлюючи неминучість виведення німецьких військ, у жовтні 1918 р. П.Скоропадський удався до спроби створити Окремий корпус, набравши на службу росіян – колишніх офіцерів та унтер-офіцерів, які після демобілізації залишилися в Україні й не бажали йти до української армії. Д.Дорошенко писав, що вони «складали доволі неспокійний елемент, незадоволений і навіть озлоблений всіма переслідуваннями, які випали на його долю»⁴⁶. Офіційно в постанові Ради Міністрів від 20 жовтня вказувалося, що з'єднання створюється для боротьби з анархією у прикордонній смузі. Корпус мав складатися з двох дивізій по чотири полки. Підлягав він безпосередньо гетьманові й не входив до

⁴³ Скоропадський П. Спогади... – С.170.

⁴⁴ Там само. – С.189.

⁴⁵ Там само. – С.277.

⁴⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – С. 174.

української армії, хоча утримання особового складу здійснювалося за чинними в ній нормами. У своєму внутрішньому житті корпус керувався дореволюційними статутами та носив відповідну форму. Того ж дня було видано й закон «Про облік і призов колишніх офіцерів, унтер-офіцерів та юнкерів колишньої російської армії, які перебувають у межах Української Держави». Хоч корпус і не належав до військового відомства, законодавчий акт разом із прем'єром підписав О.Рогоза⁴⁷. Природно, що підготовку та озброєння цього формування мало забезпечувати військове міністерство. Командиром П.Скоропадський призначив добре відомого йому генерала князя Олександра Ерїстова, колишнього командувача 3-го Кавказького армійського корпусу. Частини з'єднання мали дислокуватися в районі українсько-російського кордону, між Путивлем і Сумами. Підпорядковуючи собі корпус, гетьман, очевидно, мав намір використати його не лише проти можливої експансії більшовицької Росії, але й у боротьбі проти внутрішнього супротивника. Подальший розвиток подій так і не дозволив завершити формування цього з'єднання⁴⁸.

Військовий міністр О.Рогоза був активно задіяний у відносинах Української Держави зі Всевеликим Військом Донським, очолюваним генералом Петром Красновим. У біографіях П.Скоропадського та П.Краснова було багато спільного: кадетський корпус, участь у російсько-японській і Першій світовій війнах, блискуча військова кар'єра, належність до військової аристократії, високий рівень територіального патріотизму, здатність узяти на себе відповідальність за долю свого краю. Суттєві розходження донського отамана з генералами М.Алексеевим і А.Денікіним щодо тактики боротьби проти більшовиків об'єктивно спрямовували його до контактів зі П.Скоропадським. Обидва виступали за координацію дій у протистоянні більшовицькій загрозі.

Таким чином, за фінансової підтримки німецького командування та П.Краснова в Києві почалося формування Південної армії. За цю справу взялися монархічно налаштовані генерали К.Шильдбах (Литовцев), І.Лейхтенберзький, В.Семенов. Улітку 1918 р. вербувальні пункти відкрито діяли в багатьох містах України. Тут формувався один з корпусів – Воронежський – для прикриття північно-східного кордону від більшовицької експансії. За наказом О.Рогози до його складу було передано кадри 4-ї піхотної дивізії. Крім того, Рада Міністрів виділила 4,5 млн крб. Очевидець свідчив, що в Києві зараховані до Південної монархічної армії офіцери, надягши золоті погони, нашивши біло-жовто-чорні романовські шеврони і двохголових орлів, співали в кафе «Боже, царя храни», але мало думали про «спасіння Батьківщини». Урешті ці нечисленні формування було перекинуто в район Кантемирівки на Воронежщині⁴⁹.

Зовсім інший характер мали стосунки П.Скоропадського з керівництвом Добровольчої армії. Її фундатори – М.Алексеев і А.Денікін – чітко визначилися з орієнтацією на Антанту як союзника Росії в боротьбі проти держав Четверного союзу. Альянс гетьмана з німцями вони засуджували, а задекларовану

⁴⁷ Державний вістник. – 1918. – 22 жовтня.

⁴⁸ *Скоропадський П.* Спогади... – С.282.

⁴⁹ [Електронний ресурс]: http://www.hrono.info/libris/lib_k/krasnov10.html

державну самостійність України кваліфікували як «національний шовінізм». Генерал А.Денікін писав про гетьманат та інші нові державні утворення, що за їхньою «примарною» незалежністю «виднілася сила німецького меча й капіталу»⁵⁰. Відповідним чином він сприймав і гетьмана.

Ставлення П.Скоропадського до Добровольчої армії, крім неприязних відносин, визначалося ще й позицією німецького командування, яке не бажало її посилення та водночас намагалося підтримувати певний нейтралітет. Гетьман зрідка листувався з генералом М.Алексеевим, вважаючи це приватною справою. Маючи великі запаси озброєння, Українська Держава ділилася ним із Добровольчою армією. При цьому П.Скоропадський зазначав, що німці «оточили мене старанним наглядом, тож видача зброї Алексееву, а потім Денікіну завжди мала певні труднощі»⁵¹.

Цілком очевидно, що О.Рогоза мав діяти в руслі цієї хиткої політики. У Києві з весни 1918 р. працювало очолюване генералом Петром Ломновським представництво Добровольчої армії. У великих містах відкрито діяли вербувальні пункти, які у середині літа за наполяганням німців дещо пригальмували свою роботу. За нарядами військового міністерства зі складів для Добрармії відпускалися зброя, спорядження, нерідко через Військо Донське. У мемуарах А.Денікін підтверджував факт отримання майна Південно-Західного та Румунського фронтів, але не пов'язував це з гетьманською державою⁵².

У кінці вересня на розгляд Ради Міністрів О.Рогоза виніс розроблений Генеральним штабом «Статут військової повинності». Його обговорення членами кабінету тривало безпрецедентно довго, із перервами, від 29 вересня до 10 жовтня. У результаті було ухвалено ввести в дію лише 1–10 глави статуту. І коли через деякий час довелося видавати закон про призов на військову службу, то він містив чимало посилянь на норми «Статуту про військову повинність» від 1915 р.

На початку жовтня О.Рогоза подав до уряду законопроект про порядок розробки й кодифікації законів у військовому відомстві. Очевидно, його ініціювало Головне військово-юридичне управління, а пояснювалося це істотним відставанням законотворчої роботи у сфері будівництва збройних сил. У зв'язку з цим пропонувалося до обрання законодавчого органу – Сейму Української Держави – «зберегти поки що у силі Звід військових постанов 1869 р. з усіма до нього доповненнями і продовженнями, виданими до 27 жовтня 1917 р., постільки відповідні закони і постанови не були відмінені законами Української Держави». Уносилися також певні уточнення щодо розмежувань юрисдикції наказів гетьмана по армії та флоту й наказів міністра по військовому відомству. 16 жовтня ці пропозиції з деякими поправками підтримала Мала Рада Міністрів⁵³.

Військові невдачі Німеччини, початок розпаду Четверного союзу й очевидність перемоги Антанти загострили восени 1918 р. внутрішньополітичну

⁵⁰ Деникин А. Очерки русской смуты: Воспоминания: Мемуары. – Минск, 2002. – С.6.

⁵¹ Скоропадський П. Спогади... – С.237.

⁵² Деникин А. Очерки русской смуты... – С.439.

⁵³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.65–67.

ситуацію в Україні, призвівши до урядової кризи. 17 жовтня десять міністрів-кадетів подали прем'єрові Ф.Лизогубу записку, в якій задекларували свої погляди на майбутнє країни. Фактично йшлося про федерування з іншими частинами небільшовицької Росії для «скинення більшовицького ярма і зміцнення державності на всій протяжності колишньої Російської імперії»⁵⁴. Зрозуміло, що О.Рогоза не підписав заяви, оскільки за статусом мав залишатися поза політикою. Міністр закордонних справ Д.Дорошенко, який належав до національного крила уряду, відкидаючи звинувачення опозицією О.Рогози в неукраїнськості, заявляв: «Він не політик, а бойовий генерал і раз у раз в кабінеті йде з нами»⁵⁵. У своїх спогадах Д.Дорошенко більш детально писав, що до цієї групи міністрів-одномумців, крім нього, входили Б.Бутенко, В.Любинський, О.Рогоза та І.Кістяковський. Проте останній як глава МВС почав уживати «безоглядних заходів», у тому числі й до українців-націоналістів, і фактично поставив себе поза цією групою⁵⁶.

18 жовтня 1918 р. кабінет міністрів Ф.Лизогуба подав у відставку. Упродовж тижня навколо формування нового складу Ради Міністрів точилася гостра боротьба. Очолований В.Винниченком Український національний союз (УНС) вимагав для своїх представників вісім портфельів із п'ятнадцяти. При обговоренні кандидатур військового міністра П.Скоропадського переконали, що «Рогоза все робить, аби у нас не було армії, що він безперечно сторонник Росії і в цім напрямку працює, і інших навертає»⁵⁷. Тільки в ніч на 25 жовтня вдалося сформувати новий кабінет. Ця робота велася під контролем німецького консула в Києві генерала Е.Тіля. Збереглися різні варіанти списків майбутнього уряду, складені ним і гетьманом, але кандидатура О.Рогози була безальтернативною⁵⁸. Прем'єром залишився Ф.Лизогуб, зберегли посади міністри Б.Бутенко, С.Гербель, Д.Дорошенко, В.Любинський, А.Ржепецький, О.Рогоза, державний секретар С.Завадський. П'ять нових міністрів були посланцями УНС.

Певні перестановки відбулися й у військовому відомстві. Генерала О.Лігнау було призначено командувачем 7-го Харківського корпусу, а заступником міністра став генерал А.Прохорович. Головний штаб замість О.Галкіна очолив генерал О.Греків. Рада Міністрів розглянула питання про виокремлення Морського міністерства та навіть схвалила кандидатуру адмірала Олександра Немітца на посаду його очільника, але затвердження гетьманом так і не відбулося.

Другий уряд Ф.Лизогуба працював в умовах наростання внутрішньополітичної напруженості й очікування кінця світової війни. Неминучий вивід військ союзників, невизначеність представників Антанти щодо гетьманської держави, посилення повстанського руху спонукали П.Скоропадського вживати термінових заходів. Для зміцнення державної варті, посилення кордонної

⁵⁴ Киевская мысль. – 1918. – 18 октября.

⁵⁵ Чикаленко С. Щоденник. – Т.ІІ. – С.146.

⁵⁶ Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – К., 2007. – С.337–338.

⁵⁷ Чикаленко С. Щоденник. – Т.ІІ. – С.134.

⁵⁸ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936. – С.180–181.

сторожі, формування добровольчих дружин виділялися десятки мільйонів карбованців. Військове міністерство в авральному порядку почало створювати інструкторські роти з офіцерів для поповнення ними Окремого й територіальних корпусів. На ці цілі було виділено 21 млн крб⁵⁹. Крім того, уряд увів у дію розділи 1–9 «Статуту військової повинності» та ухвалив закон про проведення з 17 листопада по 17 грудня в усіх місцевостях України дострокового призову юнаків 1899 р. нар.⁶⁰ Проте реалізувати намічені заходи так і не вдалося.

Розпад Австро-Угорської імперії залишав напризволяще тисячі українців-військовополонених. За доповіддю О.Рогози Рада Міністрів ухвалила постанову про створення спеціальної місії головновповноваженого з евакуації військовополонених. Очолити її генеральний хорунжий Микола Савельєв. На організацію діяльності було асигновано 8 млн крб⁶¹.

На початку листопада ситуація на місцях дедалі більше загострювалася, уряд втрачав важелі управління губерніями, гетьман змушений був запровадити надзвичайний стан на Волині та в Одесі. Наказом П.Скоропадського й О.Рогози з 9 листопада оголошувався воєнний стан у Катеринославській, Харківській, Подільській губерніях і Таврійській окрузі, а з 12 листопада – на Чернігівщині, Київщині, Полтавщині. Командири корпусів отримували всю повноту влади, їм надавалися права командувачів окремих армій⁶². Утім, і цей наказ залишився невиконаним.

А тим часом опозиційні сили, об'єднані в Український національний союз, утворили керівний орган – Директорію, і взяли курс на повалення гетьманської влади. На 17 листопада 1918 р. було намічено скликання Національного конгресу. Міністр внутрішніх справ Віктор Рейнбот заборонив його проведення. За наполяганням групи міністрів 14 листопада це питання було поставлене на розгляд уряду. Голосування розділило Раду Міністрів майже навпіл: за заборону – 8, проти – 7⁶³. П.Скоропадський вагався, але все ж схилився до заборони конгресу, убачаючи можливу аналогію з квітневим з'їздом хліборобів, який фактично легітимізував державний переворот. На той час гетьман уже ухвалив рішення про радикальну зміну політичного курсу, що його мав реалізувати вже новий уряд, у тому числі й новий міністр військових справ. Невідомо, чи знав про це генеральний бунчужний О.Рогоза, залишаючи о 3-й год. 15 листопада останнє засідання уряду в гетьманському палаці на вулиці Інститутській. Але генеральний хорунжий Борис Шуцький (Шуцькой) – колишній командир дивізії в російській армії і начальник відділу Генштабу в українській, уже дав гетьманові згоду очолити військово відомство.

П.Скоропадський у своїх спогадах чимало місця присвятив оцінці діяльності О.Рогози. Він образно називав його «у всіх відношеннях лицарем без страху й докору», однак надто довірливим, недостатньо вимогливим. Саме військовому міністрові гетьман ставив на карб, що серед генералів знайшлися «зрадники», які першими перейшли на бік Директорії – начальник Головного

⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.39.

⁶⁰ Державний вістник. – 1918. – 12 листопада.

⁶¹ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.35, 38.

⁶² Державний вістник. – 1918. – 9, 12 листопада.

⁶³ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.44.

штабу О.Греків, командири корпусів П.Єрошевич та О.Осецький. Загалом же він писав, що «про генерала Рогозу назавжди збережу пам'ять як про хорошу людину, але в революційний час створювати армію йому було не до снаги»⁶⁴.

У тривожні часи облоги столиці повстанськими військами й падіння гетьманського режиму, якому він намагався по можливості служити чесно, О.Рогоза перебував у Києві. Із приходом Директорії був затриманий, але зрештою зумів дістатися Одеси. Достовірних даних про його піврічне перебування у цьому місті немає. Відомо, що відбулася неприємна зустріч генерала з колишнім його підлеглим, сотником Н.Григор'євим, який перейшов на бік Директорії і тепер уже як повстанський комбриг зайняв Одесу. Є свідчення, що О.Рогоза намагався виїхати до Добровольчої армії, але не отримав згоди А.Денікіна. Із приходом більшовиків залишався в Одесі, а 29 червня 1919 р. за відмову перейти на службу до Червоної армії був розстріляний.

Отже, генерал О.Рогоза належав до вищого російського військового істеблішменту, володів великим командним досвідом мирного та воєнного часу й мав усі підстави обійняти посаду військового міністра гетьманської держави. Потомствений російський дворянин, він усвідомлював себе росіянином і тільки волею обставин, очоливши армію Української Держави, погодився на формальності власної української ідентифікації. На відміну від проросійськи налаштованої більшості міністрів-кадетів, постійно примикав до нечисленної «української» групи членів уряду. Міністр О.Рогоза працював над створенням українських збройних сил, виходячи з тогочасних внутрішніх можливостей та обмежень через іноземну військову окупацію. Розгалужені апарати міністерства, Генерального штабу, штаби корпусів і дивізій стали місцем працевлаштування кількох сотень вищих офіцерів, для більшості з яких служба в українській армії була справою вимушеною й тимчасовою. Політична ситуація не дозволила провести призов та укомплектувати війська підстаршинським і рядовим складом. Діяльність О.Рогози істотно стримувалася тією обставиною, що глава держави, будучи професійним військовиком, започаткував низку малоперспективних мілітарних проєктів, які вносили децентралізацію та паралелізм у розбудову армії. З огляду на службову субординацію, військовий міністр мав протидіяти їх реалізації латентно. Загалом можна стверджувати, що генеральний бунчужний Олександр Рогоза на посаді військового міністра залишався вірним присязі «Українській Державі та ясновельможному панові гетьману», значною мірою обумовивши трагічний епілог власної долі...

⁶⁴ *Скоропадський П.* Спогади... – С.177, 186.

The article researches activity of O.Rohoza as the member of Council of Ministers of the Ukrainian State, usage of O.Rohoza the government facilities for legislative, material-technical and peopleware of armed forces development process. Author lights the attitude in political state of affairs, relationships with the P.Skoropads'kyi.

Keywords: *Rohoza, Ukrainian State, military ministry, army building, Skoropads'kyi.*

